

Solidární ekonomika – alternativa globalizace?

Hans Diefenbacher

Předběžná poznámka: ideální svět tržní ekonomiky

Kdo sleduje vznik a rozšíření ekonomických představ tržní ekonomiky, zvláště v její neoliberální podobě posledního desetiletí, zjistí, že určitá základní přesvědčení získala charakter dogmat, která jsou už jen zřídka zpochybňována. Taková dogmata zní např:

- ekonomika musí být stále více organizována globálně
- nejdůležitějším cílem hospodaření je hospodářský růst
- konkurence a soutěž jsou nejdůležitějšími organizačními prvky tržní ekonomiky

V následující přednášce bych chtěl předložit tezi, že rozvoj současného hospodářství do pro budoucnost udržitelné a lidem sloužící organizační formy bude možný jen, pokud tento obvyklý obraz tržní ekonomiky nahradíme jiným obrazem: ekonomikou solidární, orientovanou na pospolitost.

Pod způsobem hospodaření orientovaným na pospolitost chápu systém, ve kterém většina lidí nebo rodin vlastní výrobní prostředky, které potřebují, aby si vydělali na živobytí. To může být dílna nebo maloobchod, praxe, zemědělská usedlost nebo rybářská loď. V takové ekonomice se samozřejmě mohou jednotliví lidé nebo rodiny sdružovat s ostatními a své výrobní prostředky např. formou družstva společně vlastnit a obhospodařovat. Pojmem průmyslový způsob produkce označuji naproti tomu systém, v kterém mají hospodářské aktivity za cíl v první řadě docílit zisky pro majitele podílů. V takovém systému obvykle vnášejí jednotlivci nebo skupiny investorů kapitál a zaměstnávají zaměstnance a dělníky, kteří pak uskutečňují jejich podnikatelské záměry a za to dostávají mzdy a platy, které investoři pokládají za náklady, které je třeba minimalizovat – obvykle určitě nepatří zvyšování sumy mezd k cílům takového podniku. V systému pospolité ekonomiky se lidé zadlužují, aby zaměstnali sami sebe, pokud jim chybí kapitál nutný k podnikání, a mzda, kterou sami sobě vyplácejí, je vlastním cílem jejich ekonomické aktivity. Abychom předešli obvyklému omylu: v žádném případě to neznamena, že ekonomiky orientované na pospolitost jsou nepřátelské vůči technice nebo jsou snad dokonce záměrně technicky zaostalé – ve srovnání s průmyslovým systémem jsou to pouze jiná kritéria rozhodování, která určují použití určitých technických prostředků při produkci zboží a služeb.

Proč regionální hospodářský okruh?

Jsou to především tři rysy, které znovu činí aktuální otázku, zde v pokojné soutěži systému existuje možnost oddělit se od průmyslově-kapitalistického systému, nebo ještě spíše: zda takové oddělení není dokonce nezbytné, sledujeme-li cíl budoucí udržitelnosti:

- za prvé: průmyslově-kapitalistický systém produkuje oběti, které sám ze systému vylučuje. Často uváděný „trickle-down“ efekt, slibující, že růst přinese růst blahobytu i pro chudou většinu obyvatelstva, se v zemích Jihu prakticky nedostavil, zatímco v zemích OECD se nůžky mezi chudými a bohatými stále více rozvírají. V systému bohatého Severu se zdá být nouzové vyživování vyloučených levnější než jejich integrace do pracovního procesu.
- Za druhé: strategie růstu vede v průběhu desetiletí stále více k hranicím únosnosti: hranicím vykořisťování přírodních zdrojů, zatížení přírodního prostředí škodlivinami, ale i k hranicím ekonomizace stále dalších oblastí života. Průmyslový systém od lidí

požaduje v podstatě schizofrenní způsob života: maximálně efektivní producent se musí každodenně proměnit v plýtvajícího konzumenta, jdoucího s módou a citlivého na reklamu, aby všechny ty vyprodukované věci našly odbyt.

- Za třetí: celosvětové propojení lokálních hospodářských okruhů, které kdysi zlepšovalo zabezpečení regionálního zásobování, se stalo komplexním rizikovým faktorem. Výpadky nebo nezdary v jednom regionu nebo určitém oboru hospodaření se přenášejí na mnoho dalších regionů a oborů. Chování nadnárodních koncernů, na které připadá rostoucí podíl světového obchodu, odstraňují redundance – přebytečné kapacity – všude, kde je to možné: snadná dostupnost zboží z jiných regionů v mnoha případech už v řadě oborů dokonale zlikvidovala domácí produkci.

Z těchto důvodů neexistuje velmi pravděpodobně jiná možnost, než postavit proti určitým částem všezahrnujícího a do všech oblastí života infiltrujícího globálního hospodářského systému nosnou lokální alternativu. V každém případě má smysl znovu zajistit vybudováním lokálních alternativ ty sektory světového hospodářského systému, které se prokázaly jako zvlášť bohaté na riziko. Zde je třeba jmenovat především světový finanční systém, který v sobě nenese jen nebezpečí kompletního zhroucení – i když se tento systém v rostoucí míře „naučil“ se svými riziky zacházet – ale především pro chudší regiony světa vedl často k permanentní „plíživé katastrofě“.

Takové vybudování nosných lokálních alternativ se nedá zařadit ze dne na den, současně pro všechny obory hospodaření a především ne pro všechny regiony stejně. Kompletní vyvážení z průmyslového systému zůstane v dohledné době utopií. Teoreticky by bylo dokonce myslitelné navrhnout celosvětovou průmyslovou kulturu, v rámci které by bylo možné, aby celé lidstvo žilo v míru a spravedlnosti a v hranicích přírodního prostředí. I když je velmi důležité neúnavně se snažit v rámci určité „světové vnitřní politiky“ o nový řád mezinárodních institucí, abychom se takovému cíli alespoň přiblížili, dá se přece pochybovat, že lze pouze touto cestou dosáhnout rychlých a významných úspěchů. Komplexita problémů, které je třeba řešit, je velmi vysoká, neoliberální politika mezinárodních institucí se pohybovala v posledních desetiletích převážně opačným směrem¹ a v neposlední řadě existují masivní partikulární zájmy, které stojí v cestě celkovému řešení. Kromě toho potřebujeme rozmanitost a ne uniformitu, když jde o využití mnoha malých ekologických nik.

Udržitelný rozvoj jako kouzelná formule?

Trvalá udržitelnost, udržitelnost pro budoucnost, trvalý rozvoj respektující životní prostředí² - je jedno, jak překládáme anglický výraz „sustainable development“, tyto výrazy se etablovaly v každodenním politickém životě. Tyto pojmy jsou pozitivně obsazeny a pokud jsou používány v abstraktním smyslu, mohou si být jisty všeobecným souhlasem. To platí zhruba pro definici komise Brundtlandové, která popisuje trvale udržitelný rozvoj jako rozvoj, „který uspokojuje potřeby souvislosti (? současnosti), aniž riskuje, že budoucí generace nebudou moci uspokojit své potřeby.“³

¹ Srov. Sassen, Saskia: Losing Control? Sovereignty in an Age of Globalisation. New York, Columbia University Press, 1996

² Německé výrazy: Nachhaltigkeit, Zukunftsfähigkeit, dauerhaft umweltgerechte Entwicklung (pozn. překladatele)

³ Citováno dle německého překladu u Hauff, Volker (Hrsg.): Unsere Gemeinsame Zukunft. Der Brundtland-Bericht der Welkommission für Umwelt und Entwicklung. Greven, Eggenkamp, 1987, str. 46

Rozpor se objevuje, když se pokusíme naplnit tento pojem obsahem, protože má-li být cíl udržitelnosti přeložen do konkrétních politických opatření, musí být nejdříve definovány a odsouhlaseny částečné cíle. Existuje mimořádně velký rozptyl, pokud jde o otázku, na které skupiny předmětů se tento pojem má vztahovat. „Úzké“ chápání chce, aby pojem byl používán pouze v oblasti ekologie. Jiní autoři zahrnují i oblast hospodářství, společnosti, politiky a kultury; v nejširším možném chápání – zahrnutí všech pěti jmenovaných dimenzí – se udržitelnost jeví jako dalekosáhlá regulativní idea, kterou lze poměřovat globální a vnitrosociální rozvoj.

Zvláštní roli zaujímají tématické oblasti mezigeneračního vyrovnání a vztahu mezi Severem a Jihem, na které se část definic výslovně vztahuje; jiní autoři podřazují tato témata jiným předmětům. Zvláštní roli má i otázka, zda je třeba přírodě přiznat její vlastní práva bez ohledu na potřeby současných nebo budoucích generací. Menší část definic se dovolává této otázky i v rámci určení pojmu trvalé udržitelnosti, většina autorů se otázkou nezabývá nebo teprve v pozdějších částech svých prací, kde už nejde o určení pojmů, ale o politické důsledky.

V poslední době se ale vytvořil určitý konsensus, že se cíl trvalé udržitelnosti musí vztahovat především na tři dimenze: ekologii, ekonomii a společnost. Trvale udržitelný rozvoj – ať už národa jako celku nebo menší pospolitosti – je možný jen tehdy, pokud se zabrání jednostrannému zaměření jen na jeden z těchto tří cílů. Ať je uchování našeho prostředí sebedůležitější, musí nakonec být uvedeno do souladu se sociálními a ekonomickými poměry. Stejně ale nesmí být dosahováno ekonomických cílů na účet ekologických poměrů a sociálního vyrovnání. Požadavek trvalé udržitelnosti se tedy blíží „kvadratuře kruhu“. Mezi třemi dimenzemi existuje vzájemná závislost. Žádnou ze tří oblastí nemůžeme sledovat, aniž bychom dbali i na ostatní dvě. Vždy bude docházet ke konfliktům, pokud jde o cíle.

Regionální udržitelnost a „třetí systém“

V následujícím oddíle má být osvětlena teze, která je rozhodující pro přístup k roli „třetího systému“ v kontextu regionální udržitelnosti. Tato teze zní: Trvale udržitelný rozvoj nachází svůj ústřední protějšek v lokálních a regionálních formách hospodaření zaměřených na pospolitost.

Koncentrace na lokální a regionální hospodářské struktury znamená, obrazně řečeno, dívat se obráceně dalekohledem, kterým si mnoho lidí navyklo zkoumat horizont, aby se vyzbrojili proti rizikům globální ekonomiky, ale také, aby slídili po podnikatelských šancích, které nabízí. Hospodařit „mimo globalizaci“ znamená postavit do centra docela jiné otázky, a to:

- Co by se mělo v určitém regionu učinit, aby byly lépe uspokojovány potřeby lidí, kteří tam žijí?
- Kdo z obyvatel a obyvatelek toho regionu by to mohl udělat?
- Jak lze sehnat zdroje, které jsou pro takovou činnost nezbytné?

Abychom předešli nedorozumění: nejde ani o pokus naprostého izolování regionů, ani se nejedná o ústup z národní nebo mezinárodní politiky. Hranice regionů by měly zůstat otevřené, i když budou disponovat rozvinutou, na region zaměřenou hospodářskou strukturou. Ale soutěž se neorientuje na principu „survival of the fittest“, ale na struktuře solidární sítě. Například jižní plody nepatří ve většině evropských regionů k produktům, které lze lokálně vypěstovat a které jsou nezbytné k uspokojování základních potřeb. Ale pokud lidé v regionu takové produkty chtějí a produkují ve svém regionu přebytky jiných produktů, které zase chtějí lidé v jiných regionech, nestojí zahraničnímu obchodu nic v cestě – ovšem za jedné

podmínky: obchodní partneři se mají nacházet ve srovnatelné situaci. To znamená, že přebytky produkce z regionu A nemají pro region B představovat životně důležité zboží základní potřeby, protože z dlouhodobého hlediska by taková směna velmi lehce vedla k cenovému diktátu ze strany regionu A a k závislosti regionu B. Pravidlo „obchod na základě vlastní síly“ musí platit pro všechny zúčastněné.

Kromě toho přirozeně ovlivňují národní a mezinárodní rámcové podmínky hospodářské a sociální politiky do určité míry prostor pro jednání, existující na místní a regionální úrovni. To platí, i když se to může na první pohled zdát paradoxní, také v obráceném směru: pokud by se struktury na lokální úrovni změnily kvantitativně významným způsobem, proměnily by se i úkoly národní a mezinárodní politiky. Proto jde vždy o dvojí: jednak musí pro různé oblasti utváření trvale udržitelného rozvoje být nalezeny geograficky optimální úrovně řízení. Jednak se nesmí v rámci „dvojité strategie“ vedle úsilí o vybudování lokálních nosných struktur zanedbat angažmá pro politiku na národní a mezinárodní úrovni, která lokální možnosti jednat zlepšuje.

Principy regionálně udržitelného rozvoje

V rámci zde rozvíjené analýzy získává hledání nových cest pro zaměstnanost a práci jinou perspektivu, než je tomu u tradiční politiky pracovního trhu. V popředí cíle trvale udržitelného rozvoje stojí úvaha, jak může k jeho uskutečnění přispět využití lokálních zdrojů. V tomto kontextu lze jmenovat pět principů, které mohou platit jako hlavní pravidla ekonomiky „mimo globalizaci“:

- (1) Každou ekonomickou aktivitu, každý produkční cyklus by mělo v určitém regionu být možné provádět i pro budoucí generace, aniž by to vyvolalo ekologickou devastaci nebo jiné problémy.
- (2) Obyvatelstvo určitého regionu by nemělo překračovat jeho ekologickou únosnost a ekonomika regionu by měla – pokud vůbec – růst jen pomalu. V žádném případě nesmí být ekonomický růst předpokladem blahobytu nebo plné zaměstnanosti.
- (3) V regionu by přinejmenším měl být pěstován dostatek potravin a surovin, umožňující jeho obyvatelům dobrý život, aniž by byla překračována ekologická únosnost regionu a aniž by byly vykořisťovány jiné regiony.
- (4) Energie, která je v regionu spotřebovávána, by měla v co největší možné míře pocházet z obnovitelných zdrojů energie tohoto regionu.
- (5) Aby se zabránilo vykořisťování nebo poruchám ekonomické rovnováhy v důsledku vlivů mimo region, měl by mít každý region navíc vlastní měnu nebo zúčtovací jednotku, nebo podle okolností i víc, a regionální nezávislý bankovní a kreditní systém. Protože zájmy investorů přicházejících zvenčí lze jen těžko sladit se zájmy lidí, kteří v tomto regionu bydlí, neměl by kapitál pokud možno přecházet přes hranice regionu. Úrokové sazby by měly být určovány vnitřními regionálními faktory a neměly by být závislé na globálních finančních trzích.

Ekonomika, která se orientuje na kritériích trvalé udržitelnosti, nebude ovládaná velkými podniky, nebude se řídit mezinárodní konkurenceschopností a nebude chtít dosahovat zrychleného růstu. Bude se skládat ze sítě malých regionů a obcí, které dokáží většinu svých potřeb uspokojit z vlastních zdrojů. Jen pokud bude pečlivě dbáno na možnosti ale i na hranice vlastního regionu, podaří se rozvinout hospodářský styl, s jehož pomocí si vůbec celosvětovou ochranu stvoření dokážeme představit.

Regionální udržitelnost a „třetí systém“

Zásadní změna směrem k takovému stylu hospodaření se nedá, jak již bylo řečeno, uskutečnit ze dne na den. Abychom si předem nenaprogramovali pocit selhání, neměli bychom si takový cíl ani určovat. Ale je velmi dobře možné začít v nejrůznějších oblastech se (znovu)budováním lokálních struktur. V rámci výzkumného projektu podporovaného ministerstvem životního prostředí a dopravy Bádenska-Virtemberska zkoumala pracovní skupina Výzkumného ústavu evangelického studijního společenství více než 120 projektů, jejichž společnou charakteristikou je, že podporují přinejmenším jeden ze tří částečných cílů trvale udržitelného rozvoje na regionální nebo lokální úrovni.⁴ Téměř všechny z těchto projektů jsou úspěšně realizovány alespoň v jedné německé obci, jen několik jich pochází z jiné evropské země. S příslušným přizpůsobením místním poměrům mohou tyto projekty být použity jako vzor i v jiných obcích.

Když sledujeme jen dopad takovýchto snah o lokální ekonomiku na zaměstnanost, je ve srovnání s tradiční politikou pracovního trhu závažná řada zvláštností:

- Ne všechny iniciativy se soustřeďují na vytváření tradičních pracovních míst na plný úvazek. Často se jedná o směs placené a dobrovolné práce, formální a neformální ekonomiky. Mnoho projektů se snaží podnítit lidi k participaci a k účasti na rozhodovacích procesech.
- Celá řada projektů se vytyčuje snahou o alternativní modely financování, počínaje pokusy zavedení nových zúčtovacích jednotek, jako např. u bartrových sdružení a konče novými formami půjčování nebo fundraisingu.
- Téměř u všech projektů změnil vztah k lokálnímu nebo regionálnímu při výrobě a odbytu zboží a služeb přinejmenším zčásti způsob práce. Iniciativy tohoto druhu si často dávají formu samosprávných podniků, družstev nebo – často obecně prospěšných - spolků, v kterých zaujímá spolurozhodování na pracovišti přinejmenším významnější pozici než v tradiční ekonomice.

Čistý kvantitativní výsledek, pokud jde o nová pracovní místa, může být v jednotlivých projektech nepatrný. Ale celkový efekt, především když zahrneme sociální iniciativy zaměstnávání, je značný. Už v posledních letech je tomu tak, že v řadě regionů v tomto sektoru vzniká nejvíc pracovních míst.

Je proto důležité práci „v třetím sektoru“ přestat chápat jako neoblíbené nouzové řešení pro dobu, kterou „volné tržní hospodářství“ údajně potřebuje, než se zase rozběhne růst a než se problém zaměstnanosti tímto způsobem vyřeší. Úspěch této dosavadní strategie není v dohledu. Orientace na cíl regionální udržitelnosti může ale otevřít nový prostor pro jednání a napomoci hospodářství dosáhnout rozměru, který je lidský i slučitelný s přírodou.

Prof. Dr. Hans Diefenbacher se narodil roku 1954 v Mannheimu, studoval národohospodářství v Heidelbergu, Freiburgu a Kasselu. V současnosti působí jako mimořádný profesor na fakultě hospodářských věd univerzity v Kasselu a je referentem pro ekonomii při Evangelickém výzkumném centru (FEST) v Heidelbergu.

Tuto přednášku proslovil na semináři Solirádní ekonomika, pořádaném

Ekumenickou akademií v rámci projektu Pražská škola alternativ dne 31.3.2007.

www.ekumakad.cz

Překlad: Jiří Silný (ekumakad@volny.cz)

⁴ Srov. Teichert/Diefenbacher et al., 1998